

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG

1201

.N24

Nash Jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVII/1—2

UNIV. OF TORONTO

AUG 28 1987

БЕОГРАД

1986.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVII (нова серија)

Св. 1—2 (1986)

САДРЖАЈ

Усмјеравање језичког описа — од граматике до комуникацијске компетенције (ТАТЈАНА БАТИСТИЋ)	3
Употреба инфинитива у језику А. Шеное, М. Глишића, З. Мајдака и Д. Ненадића (ВЛАДО БУКАНОВИЋ)	38
О једном синтаксичком и семантичком моделу сложених реченица са каузалном клаузом која се уводи везником што (КСЕНИЈА МИЛОШЕВИЋ)	67
Прилог проучавању варијабилних именичких облика генитива множине (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	72
Појаве недеклинирања географских имена у синтагми са номенклатурним термином (БОГОЉУВ СТАНКОВИЋ)	77
Из терминологије и лексике	
Примери фонетске и творбене адаптације старије књижевне лексике у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ)	90
Из наше дијалектолошке проблематике (о неким класификационим терминима) (АСИМ ПЕЦО)	93
Спорни везник с обзиром да (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	101
О облицима <i>видилац/вид(ј)елац</i> (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	114
Дискусија и дописи	
Око алтернативне употребе двају облика у другом делу сложеног фтура (ВИДА СТЕВАНОВИЋ)	118
Око сата и часа (МИРОСЛАВ КРАВАР)	125
Још о часу и сату (писмо једног читаоца) (инж. ТОМИСЛАВ ИЛИЋ)	130

О НЕКИМ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИМ КЛАСИФИКАЦИОНИМ ТЕРМИНИМА

1. Међу проблемима са којима се, у свакодневном животу, сусрећу проучаваоци нашега језика налазе се и питања везана за нашу лингвистичку терминологију. Није непознато, наиме, да се у различитим културним центрима српскохрватске језичке територије за исте појмове употребљавају различити називи. Познати су и разлози који су условили овакво стање: расцјепка-ност наших земаља у прошлим вјековима оставила је видљивих трагова у свим областима људске дјелатности. Подоста и у језику. И ту су историјске околности које су пратиле наш живот на Балкану оставиле дубоких трагова. Сви досадашњи покушаји да се те разлике сведу на мањи број, остали су без знатнијих резултата. Сасвим разумљиво, све се ово одражава и на науци која проучава народне говоре, на дијалектологији.

2. Дијалектологија, као лингвистичка дисциплина, није од-већ стара. Њени зачеци обично се вежу за крај XVIII и почетак XIX вијека. Север Поп, у својој одвећ познатој Дијалектологији, констатује да су тек крајем XVIII вијека лингвисти почели да обраћају пажњу на народне говоре (исп. Sever Pop: La Dialectologie, I, Лувен 1950, стр. XXIII).

3. Зачеци наше дијалектологије најчешће се вежу за Вука и његову дјелатност. И не без разлога. Мада је и прије Вука било помена о нашим народним говорима, како код појединих писаца, од М. Држића па до Вуковог времена, тако и код граматичара и лексикографа, ипак, са Вуком и ова област нашега језика добија своје прве солидније темеље. Па и одређеније називе за поједине говоре и говорне типове (исп. о томе код Белића: О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик, Глас СКА LXXXII, Београд 1910, стр. 101—242).

4. Вук је још у Писменици из 1814. указао на три наша нарјечја (нарјечјија): *херцеговачко*, *сремско* и *славонско* (Грама-тички и полемички списи, I, 78). У Предговору Српском рјечнику

из 1818. о овоме читамо: „Ја сам овђе Српски језик раздјелио на три нарјечија ... тј. ерцеговачко...; ресавско... и сремачко (књ. II, стр. 21). Али он има исти назив и за именовање језика, уп.: *Славенска нарјечија... словачко, српско, малоросијско... (стр. 181—182) као и: „по јужноме нарјечју“ (књ. III, 194). У Главним правилима за јужно нарјечје, која је саставио Вук, имамо овај термин за именовање говора према рефлексима старог вокала /ě/, уп. наш се језик „дијели на три главна нарјечја, тј. источно, јужно и западно“ (књ. III, стр. 301).*

5. Од Вука до наших дана проблематика дијалектолошке терминологије остала је неуједначена. Уз Вуково *нарјечије/нарјечје*, које је преузето из руског језика, рано се одомаћио и грцизам *дијалекат*. Ова два назива почесто се јављају и као синоними. Тако имамо крајем прошлога и почетком овога вијека радова и са једним и са другим називом, уп.: *Дубровачки дијалекат... од П. Будманија (Рад ЈАЗиУ, књ. 65, Загреб 1883), затим Кајкавачки дијалекат... (од В. Рожића, Рад 115, 1893), уз: Особине данашњег ријечног нарјечја (Р. Строгал, Рад 124, 1895) или: Шаттиновачко нарјечје (од Стјепана Ившића, Рад 168, 1907. године).*

6. Т. Маретић има у својој великој граматици: *штокавско, чакавско, кајкавско и торлачко нарјечје (Загреб 1931, стр. 7), али: јекавски или ијекавски говор, односно: јужни говор. Тако и: икавски или западни говор, екавски или источни говор (исто, стр. 8). Маретић, дакле, дијели наш језик на четири нарјечја, а штокавско нарјечје на три говора.*

7. Ова термилошка неуједначеност задржаће се све до данас. У Школском рјечнику термилошких вишеструкости (издање Института за језик у Сарајеву, Сарајево 1977), проф. Светозар Марковић у уводним напоменама констатује сљедеће: „Називи наших дијалеката разликују се од уџбеника до уџбеника.“ То нарочито вриједи за подјелу унутар граница штокавског дијалекта. Ту се, посебно, указује на термине које налазимо у Школском лексикону. Уп. „У два издања ШЛ (у размаку од двије године) два су назива за основну подјелу дијалеката употребљена с различитом вриједношћу: у I изд. *дијалекат* и *нарјечје* су синоними, а у сложеним терминима употребљаван је први назив“ па ту имамо: *Чакавски дијалект, Штокавски дијалект... У другом издању овога приручника прави се разлика између ових назива, назива *дијалек(а)т* и *нарјечје*. Ту сада *нарјечје* означава шчри појам (*штокавско нарјечје*), а *дијалекат* се употребљава за означавање ужег појма (стр. 13).*

8. Ово би говорило да се код загребачких дијалектолога ту врши семантичко раздвајање. Нарјечје се узима за именовање

таквих цјелина каква су штокавска или чакавска говорна подручја. Дакле, *штокавско нарјечје*, *чакавско нарјечје*. Д. Брозовић тако поступа у чланку *Штокавско нарјечје* (Школски лексикон, Загреб 1965). Ту, даље, имамо *дијалекат*, као мању говорну цјелину. (Исп. код Брозовића: „Према јату, акценту и изоглоси скупа *ић* дијелимо *ш*(токавско) *н*(арјечје) на седам дијалеката...“ s. v. *Штокавско нарјечје*.) А само коју годину раније исти аутор, проф. Д. Брозовић, замјерао је проф. Ивићу (о чему в. ниже) што је у својој Дијалектологији *дијалекат* замјенио термином *нарјечје* (исп. у Зборнику за филологију и лингвистику III Нови Сад 1960), „јер се у хрватскосрпској језичној знаности ријеч *нарјечје* употребљава у превише различитих значења...“ (стр. 75). Истина, Брозовић, ту констатује да М. Храсте има у том значењу назив *дијалект* „што је у складу с хрватскосрпском традицијом, али није усклађено с данашњом праксом у свијету“ (исто, 75).

9. Проф. Белић је од првих дана своје научничке дјелатности усвојио термин *дијалекат* и за именовање већих и за именовање мањих говорних цјелина. Тако он почетком овога вијека објављује монографију *Дијалекти источне и јужне Србије* (СДЗБ I, 1905). Дакле, *дијалекти*, иако је у питању један већи говорни комплекс. Затим ту имамо: *тимочко-лужнички говор*, *заплањски говор*, *јужноморавски говор*, иако и: *Јужноморавски говор* представља... Ако претпоставимо да је основа овога *дијалекта* заједничка... (стр. LXIII), или: „...да пређе у е српског *косовско-ресавског говора* и *македонског дијалекта*... (исто, LXXVIII).

Такву терминолошку неиздиференцираност налазимо и у каснијим радовима проф. Белића. У његовом раду: *О српским или хрватским дијалектима* (Глас СКА LXXVIII, Београд 1908) налазимо: „Хрватским се назива и *кајкавски дијалекат*...; Под утицајем *чакавскога икавског дијалекта*“ (стр. 62). „Однос ових говора и према *екавским дијалектима*...“ (стр. 63). „Тако *косовско-ресавски дијалекат* има...“ (стр. 64); затим: *Штокавски дијалекти* (69), *косовско-ресавски дијалекат* (71);

уз: „Ако се и претпостави да је *штокавски говор* *икавизам*... унео или подстакао *чакавски говор*, ипак није потребно од свих осталих *штокавских говора* одвајати *икавски говор* као *дијалекат*“ (стр. 68); *шумадијско-сремски или средшњи дијалекат* (74) „Најкарактеристичнији су за њих *дијалекти Босне, Херцеговине и Далмације*“ (стр. 76/77);

в. и: *Чакавски дијалекти* (стр. 78). *Икавски говор*. То је *чакавски дијалекат* у којем м ђ стоји и... (80). *Јекавски говор* (*ластовски дијалекат*) (81);

као и: „Вук није никад ... делио српски језик на четири дијалекта (151).

Такво стање налазимо и у чланку проф. Белића о нашим дијалектима који је објављен у Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој (књ. IV, 1929). Ту налазимо: *штокавски дијалекат*, *чакавски дијалекат*, *кајкавски дијалекат*, као одреднице. Уз њих и: „да је *чакавски говор* географски ближи ... *штокавском* него *кајкавском*...“ (стр. 395). „То централно место *чакавског говора* између *кајкавског* и *штокавског*“ (исто);

односно: „*кајкавски се дијалекат развио*“ ...; „Један део *данашњег чакавског дијалекта*“; „*три основна дијалекта српско-хрватске и словеначке језичке заједнице*“;

или: „Критеријум, по коме делимо III (=штокавски, А. П.) на три *дијалекта*, јесу...“ „*Средњоштокавски дијалекат*...; део *источнокајкавског дијалекта*; у *новоштокавском дијалекту*“.

Као што примјери показују, проф. Белић је сматрао синонимима термине *дијалекат* и *говор*. Отуда и *штокавски дијалекат* и *штокавски говор*, али и *јужни дијалекат* и *јужни говор*. Дакле, као Вук, с том разликом што Белић Вуково *нарјеч(и)је* замјенује појмом *дијалекат*.

Слично стање, као код проф. Белића, налазимо и код његових сарадника и ученика.

10. Тако код проф. Р. Бошковића имамо: *штокавски дијалекат*, *чакавски дијалекат*, *кајкавски дијалекат*; али и: *икавски дијалекат* (Уп.: одступају од општег развитка *чакавски дијалекат* српскохрватског језика са својим *шт'* и *жј*, и *икавски дијалекат* са својим *шћ*, *жћ*) — Основи упоредне граматике словенских језика, I, Фонетика, Београд 1972, стр. 99—100).

11. И проф. М. Стевановић има: *штокавски*, *чакавски* и *кајкавски дијалекат*, али и термин *наречје*. Тако у чланку: *Штокавски дијалекат* (Енциклопедија Југославије, IV, с. в.: Језик српскохрватски) читамо: „Према једној црти само, према *данашњој вредности* некадашњег гласа *ѣ* у његовим говорима, *штокавски дијалекат* делимо на три *наречја*: *икавско*-(западно), *јекавско*, односно *ијекавско* (*јужно*) и *екавско* (*источно*)“ (стр. 502).

У Савременом српскохрватском језику од проф. Стевановића имамо: *штокавски дијалекат*, *чакавски дијалекат*, *кајкавски дијалекат* уз: *штокавски икавски говор*; најмлађи *штокавски говори екавског изговора*; *млађи новоштокавски ијекавски говори* ... (стр. 5—14).

Као што примјери показују, овдје се не јавља термин *нарјечје*, него се уз *јатовске одреднице* јавља термин: *изговор*, *говор*.

12. Проф. П. Ивић оvdје уноси једну новину, бар када је у питању терминологије београдске школе. Он, наиме, напушта, прилично устаљене називе на овом дијелу наше језичке територије: штокавски дијалекат, чакавски дијалекат и кајкавски дијалекат и усваја термин: *наречје*, како је то од раније у пракси загребачке школе. Тако у Дијалектологији проф. Ивића имамо: *штокавско наречје; основна српскохрватска наречја* (Дијалектологија српскохрватског језика, Матица српска Нови Сад 1956, стр. 18). Дијалекат се оvdје јавља за именовање мањих говорних јединица, уп.: „С друге стране, по другим критеријима, *призренско-тимочки дијалекат* улази у састав *штокавског наречја*, супротстављајући се својим најстаријим особинама *чакавском и кајкавском наречју*.“ (стр. 19, подвукао А. П.).

Али, уп. и ту: „Уз ове црте дошле су и разлике у упитној заменици за ствар: *чакавски дијалекат* (подвукао А. П.) добио је своје садашње име по заменици *ча*, а *кајкавски* по заменици *кај*“ (стр. 20) „*Кајкавски дијалекат* није узет у обзир...“ (стр. 38) „Решетарово излагање о особинама *штокавског дијалекта* заснива се...“ (стр. 39).

Као и: „У вези са заменом јата обично се рачуна на три основна *наречја*, *екавским*, *јекавским* и *икавским*“ (стр. 52). „У нашем књижевном језику *источног наречја*“ (стр. 68). „Хрвати су у четвртој деценији XIX в... усвојили *штокавско наречје*... При том су они изабрали *јекавски* изговор...“ (стр. 146—147). Уп. и овај примјер: „Три *наречја* која Вук оvdе наводи фигурирају и данас на свакој листи *штокавских дијалекатских* типова (ерцеговачко = *истонохерцеговачки* или *млађи херцеговачки дијалекат*, ресавско = *косовско-ресавски дијалекат*, сремачко = *шумадијско-сремски* или *шумадијско-војвођански дијалекат*)“ (Поговор Вуковом Српском рјечнику из 1818, Просвета, Београд 1964, стр. 50).

13. Као што се из наведених примјера може закључити, термилошка неуједначеност протегла се до наших дана. Истина, у новије вријеме дошло је до поларизације термина *наречје* у значењу веће говорне цјелине. У Загребу је тај термин у том значењу одраније у употреби. У Београду и Новом Саду ће тим путем први кренути проф. Ивић, мада ће се и код њега наћи и на термин *дијалекат*, за исто значење. тј. ова два појма јавиће се и као синоними. Истина, ту имамо *наречје* и за означавање појединих изговора.

14. Ја сам у Прегледу српскохрватских дијалеката (Београд 1978) пошао стазама које су у Београду већ биле устаљене: *дијалекат—наречје—говор*. На првим страницама тога приручника стоји: „Иако се појам *дијалекат* може схватити и у ширем и у

ужем смислу (њиме може да се именује већи говорни простор, а може и говор једнога места, тј. тим појмом могу да се означавају како *макродијалекти* тако и *микродијалекти*), овде се тим појмом означава већа говорна целина, а наречја и говори именују мање говорне целине. Према томе критеријуму на српскохрватском језичком подручју разликујемо три дијалекта: *штокавски*, *чакавски* и *кајкавски*. У границама неких од ових дијалеката могу се разликовати наречја — према различитим рефлексима старога вокала *ѣ*. Тако на штокавском подручју имамо: *екавско*, *ијекавско/јекавско* и *икавско* наречје...“ (стр. 3).

Била ми је жеља да овом диференцијацијом олакшам учење ове материје онима којима је мој приручник и намијењен.

15. Д. Петровић ми замјера што нисам прихватио другачију дистинкцију: *дијалекат—наречје*. По његовом схватању: „Тиме за даље диференцирање остаје једна термилошка могућност мање и замагљује се класификациона хијерархија“ (в. Драгољуб Петровић: Неки проблеми српскохрватске дијалектолошке номенклатуре, *Наш језик*, XXVI/4-5, Београд 1985, стр. 235).

16. Ја сам на претходним страницама указао на термилошко шаренило које код нас у области ове гране лингвистичке терминологије постоји. Не постоје, до најновијег времена, ни два аутора која се у томе потпуно слажу. Називе појединих говора да и не спомињемо. Истина, постоје покушаји сређивања те терминологије. Проф. Стевановић у Енциклопедији Југославије има: *српскохрватски језик: штокавски дијалекат—екавско (источно) наречје* и, као мање говорне цјелине — различити говори. У Савременом српскохрватском језику проф. Стевановић има: *српскохрватски језик: штокавски дијалекат—говори екавског изговора... Ту ће се јавити и термин наречје, уп.: „Херцеговачким ијекавским наречјем говори“ — (подвукао А. П.) (стр. 13). Проф. Ивић, видјели смо, има: *српскохрватски језик—штокавско наречје—призренско-тимочки дијалекат*, али ту и: *екавско наречје/источно наречје*. Д. Брозовић у Школском лексикону има: *хрватскосрпски језик—штокавско наречје—славонски дијалекат*. Ту и: *торлачко наречје—торлачки дијалекти* (стр. 278). Д. Петровић, у поменутом чланку у *Нашем језику*, предлаже схему: *језик-наречје-дијалекат-говор* (стр. 236).*

17. Мада се Петровић пита како је могуће да се не прихвати нешто, што, по њему, има: „не само научну него и практично-педагошку вредност“ (стр. 237), морам признати да ме није увјерио у већу вриједност његове подјеле од оне које сам се ја држао.

18. Ја овдје, сада, не желим да улазим у расправу око назива појединих говора и говорних типова. Ни ту нема јединствености. Али, о томе другом приликом.

19. Замјена назива *дијалекат* називом *наречје* не нуди неке посебне предности. Ако се може рећи: *источнохерцеговачки дијалекат* и сл., поставља се питање именовања говорних група везаних идентичним рефлексима старог вокала /ě/. Видјели смо да и код проф. Ивића, који је свјесно настојао да у ову нашу проблематику унесе што више јаснина, налазимо *штокавско наречје: екавско наречје*. Истина, и ту би се могло наћи рјешење. (Мада, истини за вољу, и она моја класификација није остала без позитивних одјека; исп. напр. код Г. Невекловског, који каже да би једно такво термилошко разјашњење било пожељно за њемачку дијалектолошку терминологију, *Zeitschrift für Balkanologie*, Band XV, 1979, стр. 223.)

20. Други језици мало нам овдје могу помоћи. Свуда има неуједначености. Тако на примјер у руској дијалектологији употребљавају се термини: *говор*, као најмања говорна цјелина; *говорна скупина*, *група говора*, *нарјечје* именују групу говора који имају неке заједничке особине, а *дијалекат* се употребљава како у значењу *говор* тако и у значењу *нарјечје* (в. П. С. Кузњецов: *Руска дијалектологија*, Москва 1954). У посмртном издању ове дијалектологије (Москва 1973) имамо исту терминологију: *говор*, *група говора* или *нарјечје*, а „*дијалекат* се употребљава како у значењу *говор*, тако и у значењу *нарјечје*“ (стр. 5). Слично и у Руској дијалектологији коју је издала Академија наука СССР-а, у редакцији Р. И. Авањесова и В. Г. Орлове, стр. 11, испод текста. Код Ахманове (*Рјечник лингвистичких термина*, Москва 1966, s. v.) налазимо да је *дијалекат* исто што и *говор*, исто што и *нарјечје*.

Кузњецов и посебно указује на покушаје семантичког диференцирања термина *дијалекат* и *нарјечје*, гдје се *дијалекат* употребљава за означавање мањег говорног комплекса, који повезују неке заједничке особине, и који је мањи од *нарјечја*. Али, таква употреба термина „*дијалекат*“ није општеприхваћена (исто, стр. 5).

21. У бугарској дијалектологији, такође, нема јасно исказане семантичке разлике између појма *дијалекат* и *говор*, *нарјечје*. С Стојков у својој дијалектологији (Бугарска дијалектологија, Софија 1962) то и посебно истиче. Тако се ту термини: *дијалекат*, *нарјечје*, *говор*, чак и *подговор*, који су условни, често употребљавају као синонимима. Али: „У бугарској дијалектолошкој литератури у последње вријеме орећу се само термини *дијалекат* и

говор, без семантичких разграничења“. Нарјечје се ту више не јавља (стр. 8—9).

22. Неиздиференцираност ових термина потврђују и наши рјечници. Тако у Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива од Р. Симеона (Загреб 1969) код *дијалект* налазимо значења: 1. нарјечје, 2. књижевно нарјечје, 3. нарјечје или говор; в. и s. v. нарјечје.

23. Све то говори да ту нема апсолутне термилошке чистине. Али, да ово приведем крају, и ту би се могло наћи заједничко рјешење. Наиме, ја бих прихватио мисао уредника овога часописа, написану поводом дилеме око назива час и сат, а која гласи: „не продубљујмо вештачким мерама, супротним и нашем сопственом језичком осећању, јазове који брзадају наш језички простор; *кад год можемо бирати између два за нас једнако прихватљива израза, не дајмо предност ономе који раздваја*“ (подвукао А. П., стр. 275). Пошто се у неким нашим срединама (Загреб, Нови Сад) устаљује термин *нарјечје* за именовање већих говорних цјелина (*штокавско нарјечје*), а *дијалекат* означава мању говорну цјелину, а да не бисмо и овдје стварали термилошко двојство и да не бисмо нашим међујезичким разликама додавали још једну, ја ћу се лако оријентисати на ту семантичку различитост. Истина, биће потребно да се утврди термилошка разлика између *нарјечја* када именује већу говорну цјелину и „*нарјечја*“ када именује говорну цјелину везану јединственим рефлексима старог вокала /ǣ/. Можда би се ту могла прихватити оваква схема: *језик-нарјечје-говори (екавског/ијекавског/икавског изговора)-дијалекат/говор*. Свакако, отворена су врата и за другачија рјешења, али која ће имати општеосрпскохрватски карактер.

24. Ни ови проблеми, као ни било који други, не морају бити нерјешиви, ако за њихово рјешење буде постојала добра воља и међусобно поштовање и уважавање.

А. Пецо